

kunkorodó szcénái a köztes-európai sors szimbólumai. *A kastély* az obligát módon következő Kafka-allúzió mellett nemcsak Alain-Fournier *Az ismeretlen birtok* (*Le grand Meaulnes*, 1913) és Cortázar *Összefüggő parkok* (*Continuidad de los parques*, 1964) című szövegeinek világát idézi. Az egymás közt házasodó család mikrovilága egyértelmű metaforája a bezárt és időtlen létezés ciklikusságának: „Kertjeikben és parkjaikban, üvegezett verandáikon és tükrökkel teli fürdőszobáikban telt a gyerekkoruk. Fájdalom nélküli folyamat volt, se hullámhegyek, se hullámvölgyek.”⁵⁷ „Mondhatjuk tehát, hogy a kastélyban sosem haltak meg.”⁵⁸ A regény másik emblematikus földrajzi helyéről, Pietnoról talán a legfontosabb megtudnunk, hogy egy szurdikban fekszik, az év nagy részében, októbertől márciusig, a tökéletes átmenetiségben lebegve, a több hónapos sötétségben.⁵⁹

II.

Természet és animalitás:

Tokarczuk több vele készült interjúban is hangsúlyozza, hogy a világ összes létezője, növények, állatok, tárgyak egyetlen térben mozognak. E közös térnek van alakja, és a fizikai törvények számtalan formát hoznak létre benne. Ezek a formák részben egymásra vannak utalva, részben egymáshoz hasonlítanak. Nem véletlen szerinte az sem, hogy az ember keringési rendszere a vízgyűjtő rendszerekre hasonlít, a növények leveleinek szerkezete hasonló az emberi kommunikációs rendszerekéhez, a galaxisok mozgása pedig megidézi a folyóvíz mosogatóbeli örvénylését.⁶⁰

Ezt megfontolva természetes, hogy a határait változtató folyó az ő prózájában a köztesség totalitását jelképezi. Nemcsak az *Őskor és más idők*, hanem az író esszéi is sokszor tematizálják ezt az elképzelést. *Az Odera hatalma* című, magyarul is olvasható írásában az alkotó egy ideális, utópisztikus állapotot rajzol fel, amelyben a folyónak mindig nagy szerepe lesz: „Ha egy szép napon kiderülne, hogy az országhatárok viszonylagosak és esetlegesek, az idegen nyelvek nehézség nélkül elsajátíthatók, hogy a bőrszín vagy az arccsont formája csak esztétikai kérdés, hogy minden nagyobb városban, minden hotelban ugyanolyan könnyen eligazodunk, mint egy könyvben...” írja, ekkor, ahogy mindenkor, gondoljunk az Oderára.⁶¹ Tokarczuk a folyót „szeszélyes, szabálytalan, bonyolult alakzatként” írja le, amely kígyóként

---

⁵⁷ TOKARCZUK, *Nappali ház...*, i. m 207.

⁵⁸ *Uo.*, 210.

⁵⁹ *Uo.*, 53.

⁶⁰ Michal MODRO, *Noblowski odczyt Olgi Tokarczuk w kontekście współczesnych wyzwań dla ochrony zdrowia*, <https://www.medexpress.pl/noblowski-odczyt-olgi-tokarczuk-w-kontekście-współczesnych-wyzwań-dla-ochrony-zdrowia/75808> (Utolsó letöltés: 2020. március 29.)

⁶¹ Olga TOKARCZUK, *Az Odera hatalma*, ford. PÁLYI András, *Kafka*, 2003/9, 8-12, 8.

változtatja bőrét. A vízió, amelyben az elbeszélő az „Odera hercegének” képzeletében magát, egy történelmi tapasztalatban folytatódik, részben az *Őskorban* is megszokott ciklikus történelemfelfogás jeleként. Az 1968-ban, a prágai tavasz idején látott Odera a köztes-európai történelem jellemző tapasztalatát adja az olvasónak: „Láttam az Oderát '68 nyarán (...) Épp a folyók jelentik a változatlanságot a világ jelenségei között, időben is, térben is. (...) Se az idő, se a tér nem tud úrrá lenni a folyón, de a folyó igenis uralkodik rajtuk - megadja a folyamatosság nyugalmát, s állandó biztonságban tartja az egész vidéket.”⁶²

A víz tisztelete az egész életműben kitüntetett szerepet kap: az *Őskort* megelőző textusok, a korai novellák már előre jelzik ezt a később markáns érdeklődést. A folyó az *Egy hónap Skóciában* szüzséjében például az emlékezés terepe: „Hamar észrevettem, hogy valamiképpen mindketten a múltba hátráltunk. Én azért, mert erről akartam írni – arról, hogy hatéves vagyok, és az Odera-vidék tágas, napsütötte rónáin bolyongok, elámulok a *Beatles Girl* című dalának megkérdőjelezhetetlen szépségén, amikor először hallom a rádióban.”⁶³

A magyarul először a *Nagyvilágban* olvasható *Che Guevara* című novella (L. később *Sok dobon játszani*) hidas jelenetében a Szolidaritás és a sztrájkok világában egzisztáló híd, a folyót átszelő tereptárgy lesz a változatlanság jele: „Gyalog mentem át a hídon a város másik felébe, aztán a fasorban egyszer csak megpillantottam a dübörgő páncélososzlopot.”⁶⁴ A *Begunok* magyarul már elérhető részletében az árvíz által fenyegetett wroclawi könyvtárban kutató hős, Kunicki, a katasztrófa árnyékában, görög-lengyel szótárakból értelmezi magának a világot. A kutató az óvárosi elázott, elárasztott könyvekre gondolva a víz természetén is elgondolkodik: „A víz megváltoztatja a világ útvonalait, megszűnnek az útkereszteződések, értelmetlenné válnak az útjelző táblák, eltűnnek a hidak...”⁶⁵

Ha nem a folyó, akkor a tenger válik határtalan, kontúrtales animává, ahogy *A sziget* című erősen disztópikus, egy lakatlan szigetre sodródó emberről szóló fabulában is történik: „A tenger végtelen, fekete tömege fölfedte ezt a rettenetes igazságot: nincs jelentősége annak, hogy létezőnk. Egyenrangú a » nincs « és a » van «.”⁶⁶ *A sziget* túlélője ráadásul, a *Nappali ház, éjjeli ház* álmogyújtójéhez hasonlóan, a túlélés zálogaként tekint az álmokra, mondja azokat magnóra.

---

⁶² *Uo.*, 12.

⁶³ Olga TOKARCZUK, *Egy hónap Skóciában*, = O. T., *Sok dobon játszani...*, i. m., 37-49, 38.

⁶⁴ Olga TOKARCZUK, *Che Guevara*, ford. PÁLFALVI Lajos, *Nagyvilág*, 2006/6, 513-526, 526.

⁶⁵ Olga TOKARCZUK, *A begunok*, ford. MIHÁLYI Zsuzsa, *Nagyvilág*, 2007/12, 1027-1029, 1029.

⁶⁶ Olga TOKARCZUK, *A sziget*, = O. T., *Sok dobon játszani...*, i. m., 57-85, 61.

A *Nappali ház, éjjeli ház* textúrája álmokból szövődik: „A valóság az, ami nem képes felnőni az álmok rendjéhez.”⁶⁷ A regényként vagy novellafüzérként is olvasható próza ugyanakkor Tokarczuk gombák iránti szenvedélyes rajongásának legplasztikusabb példája. Bár a gombák organikus természete már az *Őskornak* is kiemelt motívuma volt, a *Nappali ház, éjjeli házban* az elbeszélő, nemes egyszerűséggel, a micélium, a gombaszövedék metaforájával magyarázza az egész világot. A narrátor a gombák ehetőre és mérgezőre való felosztását értelmetlennek tartva azt állítja, hogy világukban „semmi sem biztos”.⁶⁸ Tokarczuk regényeiben a gombák intelligens entitások, amelyek bonyolult hálózatokat hoznak létre, kommunikálnak egymással és csak az együttműködés modelljében értelmezhetők. Az alkotó a micéliumokat értelmes lényként érzékeli, megcáfolva ezzel az emberi egyediséget. A regényben el is hangzik: „Ha nem ember lennék, gomba volnék.” „Minden főreggel bőkezűen bánnék; átadnám testemet a csigáknak és rovarlárváknak. Sosem lenne bennem szorongás, nem félnék a haláltól.”⁶⁹

A *Nappali ház, éjjeli ház* sajátos szakácskönyvvé is összeáll, a különböző gombareceptek nem megszakítják a történetet, hanem egyenrangú részei annak. A galócaevéses sztori vagy a galócatorta receptje a felvállalt kockázatot, a minden pillanatban ránk leselkedő halál nem is olyan abszurd lehetőségét hivatott hangsúlyozni.

A természettel újra együtt élni akaró ember problémája e próza talán legfontosabb tétje. A *Őskor és más időkben* a nők a természet közelében élnek, egy lepusztult házban, az erdő közepén, távol az emberektől és a civilizációtól. Teljes összhangban állnak a természettel, amelynek ajándékait és előnyeit élvezik. A közeli falvak lakói a gyógyulás vágyával érkeznek Kłoskához, tudását mindenki használni akarja. A természet tisztelete pedig olyan bölcsességet nyújt neki, amely a könyvekből származó tudás felett áll.⁷⁰

Tokarczuk szerint mestere, Jung, egy olyan filozófiai hagyományhoz kapcsolódik, amely legyőzi a világ dualizmusát és közel hajol az animalitáshoz. Az író prózáját nem véletlenül népesíti be archetipikus karakterekkel, a leggyakrabban persze a különböző alakokban megtestesült jungi animákkal.⁷¹ Az animával történeti értelemben, mint férfi-női istenpárral érdemes dolgozni.⁷² Az archetípusok a népek történelmében és az egyénben

---

⁶⁷ TOKARCZUK, *Nappali ház...*, i. m. 43.

⁶⁸ Anna LARENTA, *Grzybnia jako metafora w twórczości Olgi Tokarczuk*, *BioloStockie Studia Literaturoznawce*, 2018/13, 201-218, 204.

⁶⁹ TOKARCZUK, *Nappali ház...*, i. m., 56, 70.

⁷⁰ LARENTA, i. m., 210.

⁷¹ WIĄCEK, i. m., 147.

⁷² Carl Gustav JUNG, *Az archetípusról, különös tekintettel az animafogalomra*, = C. G. J., *Mélyseégeink ösvényein: Analitikus pszichológiai tanulmányok*, vál., ford., szerk. BODROG Miklós, Bp., Gondolat, 1993, 169-185, 173.

ugyanúgy felbukkannak, ám a leglényegesebb, mindehhez a tokarczuki oeuvre is hű marad, hogy a kivetítésben az anima mindig női formát ölt.⁷³

Olga Tokarczuk persze alternatív módon érinti a jungiánus modell első szintjét akkor, amikor az anima figura sötét oldalát választja. Minden bizonnyal az őszanya alakja helyett teremti meg az *Őskorban* Kłoskát, aki fizikailag vonzó, és hiányzik belőle az alárendelődés vágya.⁷⁴ Kłoska emlékeztet Demeterre, is, a föld, különösen a megművelt föld istennőjére is. A hasonlóság, amely Kłoska és lánya, Ruta, valamint Demeter és lánya, Persephone között húzódik, nagy erőfeszítés nélkül dekódolható. Ruta felkelti egy gazdag ember figyelmét, Kłoska pedig támogatja a kapcsolatot azzal a feltétellel, hogy a lánya minden nyarat vele töltsön. A Kłoska által érzékelt világ olyan, mint egy nagy, élő teremtmény, amelyben az ember kis univerzum. Ez a koncepció persze nemcsak a görög mitológiában található meg, hanem a középkori kultúrában és a zsidó miszticizmusban is.⁷⁵

Tokarczuk, írja Antoni Zając, a fikció laboratóriumában kísérletezi ki, hogyan lehet a modernitásban elveszett dimenziókat, köztük az animalitást újrateherelni. Olyan mintázatokot, szituációkat keres, amelyek ugyan az unalomig meg vannak írva, de az ő koncepciójában ezek a toposzok újrapozícionálhatók. Az *Őskor és más idők* állandóan meghatározza saját helyét a természet és a történelem, valamint az emberi morál között. Az, hogy a *Jakub könyvei* a 18. századi Lengyelország egyik legfigyelemreméltóbb eretnek mozgalmának befolyásos vezetőjéről szól, és aláássa a hagyományos történelmi regény zsánerét, az író saját, unortodox vallásosságának bizonyítéka.⁷⁶

A *Bizarr történetek* már idézett elbeszélésében, a *Zöld gyermekek*ben a természethez nem egyszerűen közel hajoló, hanem annak részévé váló ember alakja jelenik meg, Tokarczuk e fabulája a lengyel história zavaros időszakában játszódik. János Kázmér, a svéd Vasa-házból származó uralkodó kaotikus külpolitikája, amely hazájára szabadított a svéd hadsereget, részben ürügy a nemzeti identitás és függetlenség kérdéseinek körüljárására. Az elbeszélés főhőse és scriptora William Davisson, János Kázmér skót udvari orvosa, aki az erdőben talált két zöld bőrű gyermek rejtélyét kutatja.⁷⁷ Az idegen, a szokásokat lépten-nyomon értelmezni vágyó külföldi a fiatal lány és fiú története után nyomozva a természettel való eggyé válás szimbólumára lel rá végül: „A természet minden tűzvész után visszahódítja azt, amit az ember elvett tőle, s ugyanolyan bátran nyúl az emberek után is, kiket természetes

---

⁷³ *Uo.*, 179, 181.

⁷⁴ WIĄCEK, *i. m.*, 148.

⁷⁵ *Uo.*, 151.

⁷⁶ Antoni ZAJĄC, *Teologia wiecznego kryzysu według Tokarczuk*, <https://magazynkontakt.pl/teologia-wiecznego-kryzysu-wedlug-tokarczuk/> (Utolsó letöltés: 2020. március 29.)

⁷⁷ Olga TOKARCZUK, *Zöld gyermekek*, = O. T., *Bizarr történetek...*, *i. m.*, 9-33.

alakjukra igyekeznek visszaváltoztatni.”⁷⁸ „Az ember gyümölcs, mondják, s az állatok megeszik.”⁷⁹ A gyűjtemény másik szövege a *Transfugium*, a vadvilágról lemondó ember ily módon szegényebbé váló nézőpontját hangsúlyozza: „Önmagunk rabjaivá váltunk. Ez a paradoxon. Érdekes, kognitív látószög, de az evolúció végzetes hibája is: az ember mindig csak önmagát látja.”⁸⁰ Hasonlóan erős kép a *Nappali ház, éjjeli házban* az a jelenet, amikor Marta az embereket is az archék, ez esetben a talaj jellege alapján tipologizálja. A regényben Marta tipológiája a homokos, a víz közeli vagy éppen a köves talajon született embereket külön antropológiai meghatározottságokkal és karakterjegyekkel ruházza fel.⁸¹

A *Bizarr történetek* szövegei, még ha egy részük Zajac szerint nem is éri el Tokarczuk korábbi munkáinak színvonalát, a heterotópia játéka miatt is izgalmasak lehetnek. Arról nem is beszélve, hogy ezek a fabulák az író alapvető viszonyulására, a kételkedés filozófiájára épülnek. Ez az életmű, véli az elemző, feltehetően azért válik folyton bizalmatlanná a jól ismert történetekkel és struktúrákkal szemben, hogy a kételkedésen keresztül tökéletesen felszabadíthassa a fantáziát. Éppen ezért nem haszontalan, különösen a *Hajtsad ekédet* szövegét szervező William Blake-intertextusok okán sem, felidézni Blake egyik ismert bon mot-ját. Eszerint mindennek, amit látunk, amit el tudunk képzelni, eredete szellemi.⁸²

Az enyészet ünnepe:

A *Nappali ház* és a *Hajtsad ekédet* tobzódik az enyészet, a bomlás, a pusztulás apoteózisát körüljáró részletekben. A *Nappali házban* erről ezt olvashatjuk: „Az emberek valamiért csak az átváltozások egy részét kedvelik. Imádják a növekedést és kialakulást, ellentétben a csökkenéssel és a bomlással.”⁸³ A *Hajtsad ekédet* vonatkozó egysége szerint: „Az ember legfontosabb feladata nem az, hogy új dolgokat alkosson, hanem hogy megmentse valamit a bomlástól.”⁸⁴

A természethez való visszatérés kockázata persze nemcsak a mérges gombák elfogyasztásában manifesztálódik. A civilizációból való kiszakadás Tokarczuknál természetes állapot, amelynek árát sokszor mégis meg kell fizetni. A *Nappali ház, éjjeli házban* olvasható fűallergia indoklása erős érv a természethez való teljes visszatérés lehetetlensége mellett: „Ennek révén érzékelheti létezésünket a fű. Ha nem bánthatna, képtelen lenne felfogni vagy

---

⁷⁸ *Uo.*, 17.

⁷⁹ *Uo.*, 31.

⁸⁰ Olga TOKARCZUK, *Transfugium*, = O. T., *Bizarr történetek...*, i. m., 91-109, 95.

⁸¹ TOKARCZUK, *Nappali ház...*, i. m., 204-205.

⁸² ZAJAC, i. m.,

⁸³ TOKARCZUK, *Nappali ház...*, i. m., 306.

⁸⁴ *Uo.*, 101.

akár csak észrevenni minket.”⁸⁵ Ezt megfontolva, természetes, hogy a fehér szín pusztulásra ítéltségéről is olyan plasztikusan szól a regény: „A természetben nincs fehér. (...) Ezért lázadnak a fehér abroszok és lepedők, ezért sárgulnak makacsul, mintha meg akarnának szabadulni a valószerűtlen sminktől.”⁸⁶ Hasonló a szerepe a *Füves süti* című fejezetnek, amelyben egy fiatalokból álló társaság tréfából megeteti a címbeli édességgel az ezután farkasokat látó és a farkasember-mítoszt vizionáló határőrt.⁸⁷

A *Hajtsad ekédet* bosszúdrámája ennél is tovább megy, amikor a természet törvényeit áthágók végzetszerű pusztulásának hübrisztét hangsúlyozza: „Az erdő táplálta ezt a kis törpét. Tisztelnie kellett volna, de nem tisztelte.”⁸⁸ A regénybeli erdő a Paradicsomból való kiűzetés és a megváltás lehetőségét együtt hordozza: „A föld érintésében, a földnek a testtel való találkozásában rejlik az egész titok: hogy az anyag elemeiből épülünk fel, és egyszersmind idegenek is vagyunk, el is különülünk tőle.”⁸⁹ Az idilli természet okozta szenvedés valójában, minden más mellett, az Istenhez kapcsolódás útja is: „Tehát bizonyos értelemben csak az egészséges, aki szenved, akármilyen különösen hangozzék is.”⁹⁰ A szenvedőknek különös hozzáférése van Istenhez. Ennek fényében az, hogy a főhős Duszejkonak olyan bőrbetegsége van, ami miatt nem mehetne napra, különös jelentőséggel bír.

Tokarczuk Nobel-díjáról:

Olga Tokarczuk személyében olyan művész kapta a 2018-as Nobel-díjat, akinek politikai megszólalásait a konzervatív lengyel állam sosem kedvelte. A lengyel hivatalos elit a legrangosabb irodalmi elismerést követő gesztusaival és tévedéseivel is üzent. A lengyel elnök, Andrzej Duda twitterüzenetben nagyon kulturálan gratulált ahhoz, hogy Wisława Szymborska után Tokarczuk a második lengyel nő, aki Nobel-díjat kap. Meglepő azonban, hogy Duda a korábbi díjazottakat, Sienkiewiczet, a Tokarczuknak nagyon is fontos Reymontot és a lengyel irodalom történetéről megkerülhetetlen monográfiát is jegyző Czesław Miłoszt egyáltalán nem említette meg.⁹¹ Az elnök korrekt gesztusánál világosabb a lengyel kultuszminiszter reakciója, aki újságírói kérdésre azt mondta: „elkezdte olvasni az író

---

⁸⁵ *Uo.*, 132.

⁸⁶ *Uo.*, 175.

⁸⁷ *Uo.*, 122.

⁸⁸ *Uo.*, 13.

⁸⁹ *Uo.*, 16.

⁹⁰ *Uo.*, 112.

⁹¹ KOVÁCS Krisztina, „A kávédaráló ideje”, <http://tiszatajonline.hu/?p=126447> (Utolsó letöltés: 2020. március 29.)

egy regényét, nem tudta befejezni, de hazamegy és megpróbálja. Sokféle író kapott már Nobel-díjat, ő is kaphat.”

Mágikus realista vagy sem, feminista és/vagy gendertudatos ökofeminista vagy csak a természettel harmóniában élő, környezettudatos, egyáltalán tudatos gondolkodó? Jó vagy rossz értelemben pszichologizáló jungiánus „nőíró”, akinek életműve nem mentes a transzcendencia újragondolásától, nem mellesleg olvasható, a széles nagyközönség számára is élvezhető prózák szerzője? A konzervatív lengyel államrezont élesen bíráló baloldali gondolkodó? Olga Tokarczuk a kortárs lengyel irodalom egyik legfontosabb, mindemellett rendkívül szerethető alakja, akinek írói és magánemberi karakterét egyértelmű állásfoglalások határozzák meg, személyiségének fő jegye szilárd, konzekvens világképe. Olyan tulajdonságok ezek, amelyek a kortárs magyar irodalmi mező szereplői közül ma a kelleténél kevesebbeket jellemeznek, tanulni a legkönnyebben talán a közeliből lehet. Tokarczuk Nobel-díja nemcsak a „lengyel irodalom ünnepe”, a térség irodalmának fontos pillanata.